

**МУЗЕЙ ГЕНОЦИДУ «ТЕРИТОРІЯ ПАМ'ЯТІ»
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ФОНД ПІДТРИМКИ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»;
ЛОС-АНДЖЕЛЕСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (LOS ANGELES UNIVERSITY)
(USA);
АРІЄЛЬСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (ARIEL UNIVERSITY CENTER OF
SAMARIA) (ISRAEL);
ЗАХІДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТІМІШОАРИ (WESTERN UNIVERSITY
OF TIMISOARA) (ROMANIA)**

МАТЕРІАЛИ

**Міжнародної науково-практичної конференції
«ПРОБЛЕМА ГЕНОЦИДУ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА»**

(Одеса, 23-24 січня 2025 року)

УДК:

Проблема геноциду: виклики сучасного суспільства. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23-24 січня 2025 р.) 88 с.

Рецензенти:

Готинян Віталія Віталіївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова

Наумкіна Світлана Михайлівна - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Проблема геноциду: виклики сучасного суспільства» вміщує матеріали, які досліджують концепцію геноциду в творах Рафаля Лемкіна: філософське та правове підґрунтя; культурний геноцид: від доктрини до відповідальності; геноциди ХХ століття та їх вплив на генезу моральних складових людства; геноцидальні практики Російської імперії і їх доктринальне підґрунтя; вплив рішень міжнародних кримінальних трибуналів на колективну пам'ять щодо геноцидів; меморіалізація пам'яті жертв геноцидів; геноцидальний вимір агресії Росії проти України. Рекомендовано для науковців, педагогів, докторантів, аспірантів, студентів.

Ухвалено до друку та розповсюдження мережею інтернет вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 12 від 27 березня 2025 р.)

«Проблема геноциду: виклики сучасного суспільства»

23-24 січня 2025 року

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Голова:

А. В. Красножон – ректор Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», доктор історичних наук, професор.

Заступники голови:

Копусь Ольга Антонівна – перший проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», доктор педагогічних наук, професор.

Музиченко Ганна В'ячеславівна – проректор з наукової роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», доктор політичних наук, професор.

Борінштейн Євген Русланович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Козленко Павло Юхимович – голова правління Громадської організації «Одеський центр дослідження Голокосту»

Борінштейн Євген Русланович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

РОЗВИТОК ТА ЗАПОБІГАННЯ ГЕНОЦИДАМ: МОРАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ЛЮДСТВА

Друга світова війна призвела до того, що в лексикон увійшло нове слово «геноцид». Багато десятиліть потому Міжнародний Трибунал по Руанді назвав геноцид «злочином злочинів», а наукова Асоціація дослідників геноциду/Association of Genocide Scholars назвала XX століття «століттям геноциду». На Україні це слово відоме у зв'язку з великим голодом (Голодомором) 1932-33 років, Чорнобилем, Бучею та іншими злочинами сучасного терористичного угруповання, яке носить назву - Росія.

У наші дні стає абсолютно ясно, що геноцид починається не тільки з знищення тисяч, сотень, мільйонів людей, як це було в Голокост. Нагадаю, що інша назва Голокосту – *шоа*, що означає *катастрофа*. Геноцид як катастрофа починається зі знищення прав іншої людини, який відстоює права свого народу, народу за народженням, народу по цивілізації, культурі, народу по крові, і якого засуджують до ув'язнення, до кари, катують тільки за те, що він представник певного народу.

Відповідно до статті 2 Конвенції ООН про попередження злочину геноциду і покарання за нього в 1948 році «під геноцидом розуміються такі дії, що здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

- вбивство членів такої групи;
- заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її;
- заходи, розраховані на запобігання дітонародження в середовищі такої групи;
- насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу» [1].

Крім того, у статті 3 передбачається покарання за наступні дії:

- а) змова з метою вчинення геноциду;
пряме і публічне підбурювання до вчинення геноциду;
- б) замах на вчинення геноциду;
- в) співучасть у геноциді [1].

Коли було визначено міжнародно-правове розуміння геноциду особливо принциповим стало покарання за геноцид та розробка механізму запобігання та покарання за геноцид.

У Конвенції передбачено, що покаранню підлягає не тільки геноцид, а й змова з метою його вчинення, пряме і публічне підбурювання до його вчинення, замах на його вчинення і співучасть у ньому (ст. III). Будь-які особи, які вчинили такі діяння, підлягають покаранню, незалежно від того, чи є вони

правителями, посадовими або приватними особами (ст. IV). Не існує жодної форми імунітету, яку надає офіційне положення, щоб уникнути судових переслідувань за злочин геноциду [1]. Але, як ми бачимо у сьогоднішні, даний механізм працює не в повному обсязі.

На мій погляд, невідворотності покарання за геноцид бракує мінімум два фактори: по-перше, необхідно розширювати визначення геноциду, щоб злочинці не могли сховатися за загальноприйняте визначення, тим більше, що, з моєї точки зору, воно не в повній мірі відповідає духу Конвенції; по-друге, геноцид можливо попередити на ранніх етапах виникнення і тоді він не буде мати таких тяжких наслідків.

Стосовно першого фактору, розширення розуміння геноциду можливо саме у соціально-філософській площині. Так Соціологічний словник (1998) розуміє під геноцидом: «свідомо умисне масово знищення населення певної країни, держави чи території шляхом одноразових чи багаторазових, поступових, нищівних дій з боку зацікавлених у таких акціях зовнішніх або внутрішніх соціальних сил» [2, с. 97]. І далі пропонується важливе тлумачення відмінності геноциду від інших злочинів: «На відміну від людських втрат під час війни, військових конфліктів та інших мілітарних явищ, що мають свої «норми» і «закони», геноцид відзначається, по-перше, особливою цинічністю й жорстокістю, а, по-друге, відбувається, як правило, цілеспрямовано й сплановано, відповідно до певної ідеологічної доктрини і певного стратегічного курсу тих чи інших держав, урядів, режимів» [2, с. 97-98]. Також можу нагадати ще більш широке розуміння геноциду у Філософському словнику соціальних термінів (2002), який визначає геноцид як: «вбивство роду, племені, знищення окремих груп населення за расовими, національними, етнічними або релігійними ознаками» [3, с. 179]. Це визначення зроблено під впливом Конвенції ООН. А далі йде важливе доповнення: «Геноцидом вважається також створення таких життєвих умов, або застосування таких заходів, що розраховані на винищення цих груп» [3, с. 179]. Тобто, йдеться про необхідність трансформації-глобалізації-уточнення поняття «геноцид» у міжнародному праві та у міжнародній свідомості людства, тим більше, що практично з 1948 року це поняття не змінювалося. Тому й на путлера можливо було б виписати ордер не тільки на основі викрадення українських діточок.

Особливе значення для людства має запобігання геноциду на різних етапах його розвитку. Тим більше, що геноцид – це процес, що розвивається та можливо виділити ряд етапів розвитку геноциду, які передбачувані, але не неминучі. На кожному етапі превентивні заходи можуть зупинити геноцид. Треба зазначити, що даний процес не є послідовним. Етапи можуть протікати одночасно. Логічно, що більш пізнім етапам повинні передувати більш ранні. Але всі етапи продовжують відбуватися протягом усього процесу.

По-перше, це класифікація геноциду. У всіх культурах є категорії, які поділяють людей на «ми і вони» за етнічною приналежністю, расою, релігією чи національністю. Основним запобіжним заходом на цій ранній стадії є розвиток універсальних інституцій, які виходять за межі етнічних чи расових розбіжностей, активно заохочують толерантність та розуміння та сприяють

поширенню класифікацій, які долають розбіжності. Цей пошук взаєморозуміння є життєво важливим для ранньої профілактики геноциду.

По-друге, символізація. Ми даємо назви або інші символи класифікаціям. Ми називаємо людей «українцями», «німцями», «англійцями», «євреями», «ромами» і т.д., і застосовуємо символи до членів груп. Класифікація та символізація є загальнолюдськими і не обов'язково призводять до геноциду, за умови, що вони не ведуть до дегуманізації. У поєднанні з ненавистю, символи можуть бути нав'язані небажаним членам груп-ізоїв: жовта зірка для євреїв при нацистському правлінні, синій шарф для людей зі Східної зони при режимі червоних кхмерів в Камбоджі. Щоб боротися з символікою, символи ненависті, як і слова ненависті повинні бути юридично заборонені (свастики в Німеччині). Групові маркування, такі як бандитський одяг або племінні шрами, також можуть бути заборонені. Проблема полягає в тому, що правові обмеження не будуть діяти, якщо вони не будуть підтримані популярним правозастосуванням. За широкої підтримки заперечення символізації може бути дієвим, як це було в Болгарії, де уряд відмовився надати достатньо жовтих значків, і принаймні вісімдесят відсотків євреїв під час Другої світової війни не носили їх, тим самим позбавляючи жовту зірку її значення як нацистського символу євреїв.

По-третє, дискримінація. Домінуюча група використовує закон, звичаї та політичну владу, щоб заперечувати права інших груп. Безсилій групі не можуть бути надані повні громадянські права, право голосу або навіть громадянство. Домінуючою групою керує ідеологія ексклюзивності, яка позбавляє менші впливові групи їхніх прав. Ідеологія виступає за монополізацію або розширення влади домінуючою групою. Це легітимізує віктимізацію слабших груп. Приклади включають Нюрнберзькі закони 1935 року в нацистській Німеччині, які позбавляли євреїв німецького громадянства та забороняли їх працевлаштування урядом та університетами. Запобігання дискримінації означає Повні політичні та громадянські права для всіх груп суспільства. Дискримінація за ознакою національності, етнічної приналежності, раси чи релігії повинна бути оголошена поза законом. Фізичні особи повинні мати право подавати позов до держави, корпорацій та інших осіб у разі порушення їх прав.

По-четверте, дегуманізація. Одна група заперечує людську сутність іншої групи. Дегуманізація долає нормальне негативне ставлення людини до вбивств. На цій стадії пропаганда ненависті в друкованих виданнях і на радіостанціях використовується для приниження будь-якої групи. Для боротьби з дегуманізацією, необхідно відрізнити підбурювання до геноциду від свободи слова. У геноцидальних суспільствах бракує конституційного захисту для врівноважуючих висловлювань, і до них слід ставитися інакше, ніж до демократій. Місцеві та міжнародні лідери повинні засуджувати використання риторики ненависті та зробити її цивілізаційно та культурно неприйнятною.

По-п'яте – організація. Геноцид завжди є організованим, як правило, державою, часто використовуючи ополчення, щоб забезпечити заперечення відповідальності держави. Щоб боротися з цією стадією, членство в геноцидальних ополченнях має бути оголошено поза законом. Їх лідери повинні

бути позбавлені віз для поїздок за кордон, а їхні іноземні активи заморожені. ООН повинна накласти ембарго на постачання зброї урядам і громадянам країн, причетних до геноцидальних розправ, створити комісії для розслідування порушень, використовувати національні правові системи для судового переслідування тих, хто порушує такі заборони.

По-шосте, поляризація. Екстремісти роз'єднують групи. Групи ненависті транслиють поляризаційну пропаганду. Мотивації для націлювання групи вселяються через засоби масової інформації. Закони можуть забороняти змішані шлюби або соціальну взаємодію. Запобігання має означати максимальну допомогу правозахисним групам. Майно екстремістів має бути вилучено, відмовлено їм у візах для міжнародних поїздок. Державним переворотом з боку екстремістів слід протистояти міжнародними санкціями.

По-сьоме, підготовка. Лідери національних або злочинних груп планують «остаточне рішення» для «питання» євреїв, ромів, вірмен, тутсі або іншої цільової групи. Лідери часто стверджують, що «якщо ми не вб'ємо їх, вони вб'ють нас» (яскравий приклад, нещодавні виступи Лукашенка), маскуючи геноцид як самооборону. Запобігання підготовці має включати ембарго на постачання зброї та комісії із забезпечення їх дотримання, жорсткі санкції стосовно держав, що порушують таку заборону. Воно повинно включати покарання за підбурювання та змову з метою вчинення геноциду – обидва злочини відповідно до статті 3 Конвенції про геноцид [1].

По-восьме, переслідування. Жертви визначаються та відокремлюються через їх соціальну, культурну, політичну, психологічну, етнічну чи релігійну приналежність. Вони навмисно позбавлені таких ресурсів, як вода або їжа, щоб повільно бути знищені. Здійснюються програми для запобігання дітонародження шляхом примусової стерилізації або абортів. Дітей насильно забирають у батьків. Основні права людини групи-жертви систематично порушуються в результаті позасудових вбивств, тортур і примусового переміщення. Такі прояви є актами геноциду, оскільки навмисно знищується частина групи. Важливо підкреслити, організатори геноциду стежать за ситуацією: чи викликають масові вбивства будь-яку міжнародну реакцію. Якщо ні, то вони розуміють, що міжнародне співтовариство знову стане стороннім спостерігачем і дозволить ще один геноцид. На даній стадії необхідно оголосити надзвичайну ситуацію у зв'язку з геноцидом в тій іншій країні. Також необхідно підготувати збройне міжнародне втручання або надати групі-жертві ґрунтовне сприяння для самооборони.

По-дев'яте – винищення. Акти геноциду демонструють, наскільки знелюдненими стали жертви. Знищення культурних і релігійних цінностей використовується, щоб стерти слід існування групи з історії. У загальному геноциді знищуються всі члени цільової групи. На даній стадії тільки швидке і загальне збройне втручання може зупинити геноцид. Повинні бути створені реальні безпечні райони або коридори евакуації біженців з добре озброєним міжнародним захистом. При цьому небезпечна зона гірша, ніж взагалі нічого. Якщо Рада Безпеки ООН паралізована (як ми спостерігаємо сьогодні в результаті узгоджених дій Росії і Китаю), регіональні альянси повинні діяти в

будь-якому випадку відповідно до глави VIII Статуту ООН, або Генеральна Асамблея ООН повинна санкціонувати дії відповідно до резолюції «єдність на користь миру» (1950), яка була використана 13 разів для такого збройного втручання.

По-десяте, заперечення. Це останній етап, який триває протягом усього процесу і завжди слідує за геноцидом. Це один з найнадійніших показників подальших геноцидних вбивств. Особи, які вчинили геноцид, розкопують братські могили, спалюють тіла, намагаються приховати докази і залякати свідків. Вони заперечують, що вчинили будь-які злочини, і часто звинувачують жертв у тому, що сталося. Вони блокують розслідування злочинів і продовжують перебувати у правління до тих пір, поки не будуть усунені від влади силою, коли будуть бігти у вигнання. Найкраща відповідь на заперечення – покарання Міжнародним трибуналом або національними судами. При наявності політичної волі для арешту даних осіб і судового переслідування, в результаті якого вони притягуються до відповідальності. Правосуддя повинно супроводжуватися освітою в організаціях освітнього типу та засобах масової інформації про факти геноциду, страждання, які він завдавав своїм жертвам, мотивах злочинців і необхідності відновлення прав їх жертв.

Необхідно зазначити, що основою будь-якого геноциду є знищення Моралі та Людяності як основних показників існування людства як вищої форми життя.

Список використаних джерел

1. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. URL: <http://www.n.org> > documents > atrocity-crimes. (дата звернення: 27.12.2024).
2. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / під заг. ред. В.І. Воловича. Київ: Укр. Центр духовн. культури, 1998. 736 с.
3. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. В.П. Андрущенка. Харків: «Корвін», 2002. 672 с.